

tanulságos adalékkal szolgál. Függelékként közli a SZINNYEI-féle életrajzi lexikon zsidó szerzőinek adattárát (vezetéknev, eredeti vezetéknev, utónév, névváltoztatás éve, születési és halálozási év, foglalkozás), és névmutatóval zárul. FENYVES KATALIN munkája tanulságos példáját nyújtja annak, hogy a tulajdonnevek vizsgálata miként hasznosulhat egyéb célú – az ún. önelvű névtan terrénumán kívül eső – tudományterületeken is.

FARKAS TAMÁS

**HOFFMANN ISTVÁN: A TIHANYI ALAPÍTÓLEVÉL
MINT HELYNÉVTÖRTÉNETI FORRÁS
Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010. 260 lap**

A magyar nyelv egy-egy jelentősebb nyelvemléke időről időre magára vonja a kutatók figyelmét. A Tihanyi alapítólevélnek, első eredetiben fennmaradt hazai szórványemlékünknek a magyar nyelvi anyagát az eddigi elemzések főként filológiai, nyelvtörténeti, valamint birtoklás- és művelődéstörténeti szempontokat előtérbe helyezve vizsgálták (a részleteket l. a könyv 11–4. oldalán). A nyelvemlékről eddig született monografikus feldolgozások, az egyes szórványok értelmezését pontosító tanulmányok kérdésfelvetését, eredményeit több tényező (így például a tudományág adott korszakbeli ismeretanyaga, a szerzők előismeretei, a célközönség) együttese határozta meg. HOFFMANN ISTVÁN könyve (amely a szerző akadémiai doktori értekezésének átdolgozott változata) újszerű, sajátos megközelítésmódot alkalmaz: a szórványok fontos nyelvi tulajdonságából, azok szövegbeli funkciójából kiindulva a modern névtudomány eszköztárával szólaltatja meg az alapítólevél magyar nyelvi anyagát.

A könyvet az előszó (9–10) és az alapítólevél kutatásának történetét, valamint a szerző által végzett elemzés fontosabb szempontjait bemutató kutatás-módszertani fejezet (11–9) indítja. Ezután az alapítólevél betűhív szövege, magyar fordítása és a jelentősebb korábbi átiratok és fordítások listája következik SZENTGYÖRGYI RUDOLF közreadásában (21–41). A kötet legerjedelmesebb részében HOFFMANN ISTVÁN az alapítólevél helynévi szórványait elemzi (43–214), majd összegzésképpen az oklevél megfogalmazásának nyelvi jellegzetességei, a szórványok lokalizációjának lehetőségei, a helynévi alakok névrendszertani sajátosságai kapcsán az elemzés során levont megfigyelések következnek (215–32). A monográfiát az irodalomjegyzék (233–43), a név- és szómutató (245–58), valamint függelékként a lokalizált szórványok helyét feltüntető színes térkép-melléklet és az alapítólevél fotómásolata zárja.

HOFFMANN ISTVÁN az alapítólevélre mint meghatározott céllal létrehozott, komplex nyelvi tulajdonságokkal bíró szövegműre tekint, amelynek magyar nyelvi adatai csak megfelelő vizsgálati szempontok érvényesítésével árulnak el valós tényeket a 11. század nyelvi, település- és birtoklástörténeti, valamint etnikai viszonyairól. E vizsgálati szempontok összessége adja a helynévtörténeti forráselemzés módszertanát. (E megközelítésmód létjogosultságát a könyv 2.2.-es fejezete meggyőzően bizonyítja: 14–9.) Ennek egyes összetevőit vesszük számba az alábbiakban.

Az oklevelek latin nyelvű alapszövegébe illesztett magyar helynevek, földrajzi közszói leírások történeti forrásértékéről általánosságban szólva HOFFMANN ISTVÁN különösen jelentősnek ítéli azt a korábbi kutatómódszertanban nem kellően figyelembe vett tényt, hogy a diplomák szórványemlékei nem pusztán a korabeli népi, tényleges nyelvhasználat jellegzetességeit mutatják fel, hanem szükségszerűen magukon viselik a hivatalos iratok összeállítóinak, megfogalmazóinak saját nyelvi ismereteiken, nyelvi presztízsvizonyokról vallott nézeteiken, oklevélírói gyakorlatukon alapuló összetett nyelvi hatását is. Hiteles nyelv-, hely- és népiségtörténeti következtetések egy-egy korszak vonatkozásában ugyanakkor csakis a mindennapok nyelvhasználatának ismeretében vonhatók le, ezért törekednünk kell arra, hogy – a scriptorok nyelvi lenyomatait eltávolítva – az oklevélbeli szórványadatok mögött meglássuk a ténylegesen használt névformákat, a valós névhasználat szabályszerűségeit. A mindennapi kommunikáció során használatban volt névalakok kikövetkeztetését névrekonstruációs módszernek nevezi a szerző, a szórványemlékek adatainak kettős nyelvi természetét szem előtt tartó megközelítés pedig a névszociológiai nézőpont érvényesítésének szép példája (a részleteket elméleti keretben l. HOFFMANN ISTVÁN: A név mint történeti forrás. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk. *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai.* Bp., 2008: 20–9).

HOFFMANN ISTVÁN a Tihanyi alapítólevél szórványainak elemzésekor is mindvégig tekintettel van a névszociológiai nézőpont alkalmazására. Szól például az adományozás mint jogi procedúra lépéseiről, ennek nyelvi következményeiről (pl. a határjárásról egy-egy birtoktesten elvégző királyi megbízottak feljegyzéseinek nyelvisége vonatkozásában: 16–8). Fontosnak tartja az oklevelezési gyakorlattal járó nyelvi állapot jellemzőinek felderítését¹ (pl. az alapítólevél latinizálási törekvései a *bolatin* ~ *balatin*, a *sumig*, a *thelena* szórványok esetében: 48–50, 200–2, 204–7; megnevezőszós szerkezetek használata az egyes birtokok nevének szövegbe foglalásakor – ennek vizsgálata segíthet a *petra*, a *ziget zadu* névformák jelöltjének meghatározásában: 53–4, 97; a magyar név latin földrajzi köznévvvel alkotott birtokos szerkezetének azonosítása az *ad lacum turku*, *ad portum eclii*, *ad caput petre* szórványokban, amelyekből így valós magyar névformák nyerhetők ki: 69–70, 161, 164; a *rea* és a *hel* szavak szövegbeli funkciójának tisztázása: 109–10, 84, 147–8, 179). Igényli a TA., a Szent László korára hamisított oklevél és a TÖ. kapcsolatának vizsgálatát (az oklevelekben jelentkező helynevek lokalizálása egymás függvényében valósulhat meg, mint például *mortis* település helyének meghatározásakor: 112–6), valamint ezzel összefüggésben az írásbeli és a szóbeli névhasználat sajátosságait meghatározó tényezők összevetését (pl. 85, 99, 162, 170, 212). Kísérletet tesz a névadói helyzet rekonstruálására (pl. a *petra* és a *thelena* nevek nyelviségének megítélésakor: 51, 204–6).

A szerző az egyes szórványok olvasatának, jelentésének, alakulástörténetének kidolgozásakor névtipológiai és névszerkezeti ismérveket is tekintetbe vesz: régebbi és újabb szótáraink, földrajzinév-gyűjteményeink anyaga alapján gondosan figyel arra, hogy az

¹ Önálló, elméleti jellegű tanulmányokban is: Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi háttéréről. In: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk. *Helynévtörténeti tanulmányok* 1. Debrecen, 2004: 9–61; Régi helyneveink névadóinak kérdéséhez. *Névtani Értesítő* 27: 117–24; Szöveg és szórvány kapcsolata a Tihanyi alapítólevélben. In: GALGÓCZI LÁSZLÓ – VASS LÁSZLÓ szerk. *A mondat: kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára.* Szeged, 2006: 142–7.

adott korban az adott területen milyen típusú, milyen szerkezetű helynevekkel, megjelölésekkel számolhatunk és milyenekkel nem. Nyelvtörténeti (pl. OklSz., TESz., EWUng., SzT., EtSzt.), névtörténeti (pl. HA., KMHsz.) és tájnyelvi szótárak (pl. OrmSz., ÚMTsz.), történeti földrajzok (pl. Gy., Cs.), valamint a környékre vonatkozó jelenkori névgyűjtések (pl. Tolna, Somogy, Veszprém megye földrajzi nevei) adatait, magyarázatait használja fel egyes névkeletkezési, névélettani, illetve lokalizációs kérdések megvilágítására (pl. a *sió* földrajzi köznévi mai jelentései megmutatják a *Fuk* névalak *Sió*-val való felváltásának okát, valószínűsíthetik annak idejét: 59; a *Kesztőc* névrészt tartalmazó mai mikrotoponimák segítenek *ca(s)telic* egykori település lokalizációjában: 129; a *turku* szórvány kapcsolata a *torok*, illetve a *törek* szavakkal névtipológiai érvek alapján is kizárható: 68–9, 72; a *-vására* > *-falva* változás a névalakok keletkezésének idejéről, valamint művelődéstörténeti eseményekről árulkodik: 119; puszták személynevekből a múltban nemcsak településnevek, de halászhelyek nevei is nagy számban keletkeztek: 77, 165–6, 167). Egyben javítja is az ezekben esetlegesen előkerülő hibákat, pontatlanságokat (pl. az *ér* földrajzi köznévi problémás szóföldrajza a TESz.-ben: 126; a *Simigy* névalak létrejöttének megkérdőjelezhető hangtörténeti magyarázata a TESz.-ben: 202). Névtipológiai vizsgálódásait egyes névformák kialakulásának körülményeiről szólva a szláv helynevekre is kiterjeszti (l. pl. a szláv helynévképzőkről mondottakat: 45, 46–7, 130). Elemzése során a szerző nagymértékben támaszkodik saját helynévelemzési modelljének szemléletére (pl. a névmodellek hatásának hangsúlyozása: 16), terminusaira (pl. *kiegészülés*, *bővülés*, *metonimikus névadás*).

HOFFMANN ISTVÁN klasszikus nyelvtörténeti (hang- és alaktörténeti), etimológiai megállapításai főként BÁRCZI GÉZA (és a BÁRCZIT több tekintetben követő, de a névadók, névhasználók etnikumának azonosítására is odafigyelő ZELLIGER ERZSÉBET) megfigyeléseire mennek vissza, ám több alkalommal felülvizsgálja, kiigazítja ezeket (pl. új etimológiát javasol névtipológiai alapon a *huluoodi* szórványra: 62–4). Említ és tételesen megcáfol nem tartható álláspontokat (pl. a *tichon* helynév szlovén eredete: 43; az *ursa* szórvány *orr* szóval való összefüggése: 75; a *knez* névalak szláv származtatása: 92–3). Nagy körültekintéssel nyilatkozik a szerző a személynevek és a helynevek viszonyának kérdésében (a gyakori személynév > helynév változási iránnyal ellentétes folyamat működésének lehetőségére utal a *Tichon* és a *Fotud* személynevek keletkezésének magyarázatakor: 45, 150). Az egyes szórványok köznévi, illetve tulajdonnévi státuszának megítélésében HOFFMANN még BÁRCZINÁL is óvatosabb (ennek okairól l. 15–6), egyedi elbírálás alapján dönt (pl. a kétszer is előforduló *holmodi* szórványt a szöveggörnyezet függvényében egyszer inkább tulajdonnévnek, másszor pedig inkább köznévként tekinti: 144–5). A birtokos szerkezet jelöltségét BÁRCZIVAL ellentétben éppen névtipológiai alapon nem tekinti a tulajdonnévi jelleg ellen szóló nyelvi sajátosságnak (pl. az *ohut cuta*, az *aruk tue* szórványok elemzésekor: 140, 156), hiszen régi helyneveink között gyakran találunk jelölt birtokos szerkezeteket. Követi a szerző a MELICH-, BÁRCZI-, BENKŐ-féle nyelvtörténeti hagyományt ugyanakkor a tekintetben, hogy az ország távolabbi pontjain fellelhető objektumokat jelölő, de az alapítólevél egyes szórványaival azonos formájú helyneveket összeveti egymással, együtt tárgyalja őket az esetleges etimológiai kapcsolatok tisztázására; e vizsgálatok során a FNESz. egyes megállapításait is pontosítja (l. pl. a *Hernádtihany* névforma alaptagjának eredetéről mondottakat: 44). Kitér a helynévképzésnek (pl. a *-gy*, a *-sti* ~ *-sdi* képzők eredete, funkciója: 102, 169–70, 196–8) és az ómagyar kor

szóföldrajzának (az *aszó*, az *aj* ~ *áj* földrajzi köznevek használatának területi jellemzői: 143, 185) bizonyos kérdéseire is.

Az alapítólevél egyes szórványainak elemzésekor a szerző a társtudományok eredményeit is felhasználja. A földrajzi környezet rekonstruálása (pl. a csekély emberi beavatkozás miatt a korábbi korszakok természeti állapotáról is árulkodó 18–19. századi katonai felmérések térképeinek segítségével) hozzájárulhat a nyelvi jelentés megfelelő interpretációjához (pl. a *fő* földrajzi köznévfő értelmének meghatározása a *sar feu* helynévben: 123; a *gnir* szórvány ’nyírfaerdő’ jelentésének előtérbe kerülése a ’mocsár’ értelemmel szemben: 147). Birtoklástörténeti tényezők magyarázatot adhatnak a névcserre jelenségére (pl. éppen a tihanyi apátság birtokosi jogának hangsúlyozása motiválhatta a *Disznó* > *Apáti* vagy a *Mortis* > *Apáti* névváltásokat: 99, 115). Emellett saját eredményeinek más tudományágak által való hasznosíthatóságára is gondol a szerző: az etnikai rekonstrukciót például nyelvészeti szempontokat is figyelembe vevő történelmi munkának tartja, melyhez a 11. század vonatkozásában szakszerű, megalapozott segítséget kíván nyújtani az alapítólevélbeli helynevek névadói, névhasználói hátterének felmutatásával (a nyelvészeti ismeretek figyelembevételének hiányából fakadó történelmi tévedésekre KRISTÓ GYULA egyes állításaival kapcsolatban többször is utal: 77, 100–1, 104–5, 155, 174, 230–1).

HOFFMANN ISTVÁN a Tihanyi alapítólevél helynévtörténeti forrásként való megközelítése során tehát sok és sokféle megfigyelés összesítése révén tud érvényes következtetéseket levonni az oklevél helynévi szórványairól. A következtetések alapjául szolgáló megfigyelések egy része a tulajdonnevek leírásának szerteágazó területéről ad képet: az egyes névformák jellemzésekor a névszerkezet grammatikai és szemantikai sajátosságainak feltárása során névelméleti, névszociológiai, névtipológiai, névföldrajzi megfontolásokat érvényesít a szerző. A felhasznált megfigyelések egy másik csoportja a névtudomány interdiszciplináris jellegére világít rá: a helynevek, földrajzi megjelölések helyes értelmezéséhez nyelvtörténeti (így etimológiai, hang-, helyesírás- és jelentéstörténeti), filológiai, történelmi (főként birtoklás-, gazdaság-, népiség- és művelődéstörténeti), valamint földrajzi és kartográfiai ismeretek vizsgálatba vonása is szükségesnek mutatkozik. A könyv tartalmaz szórványelemzéseit, összegző megállapításait meggyőzően igazolja, hogy az így összegyűjtött, sokrétű ismeretanyag bonyolult összefüggésrendszerében szemlélve valóban alkalmas arra, hogy hiteles képet nyújtson egy-egy oklevelünk keletkezési korának tényleges nyelvhasználati viszonyairól.

BÖLCSKEI ANDREA

SCHWING JÓZSEF: PÉCS VÁROS NEVEI

A szerző kiadása, Neuhofen, 2009. 105 lap

1. A pécsi egyházmegye 2009-ben ünnepelte ezeréves évfordulóját, 2010-ben pedig Pécs Európa kulturális fővárosa lett. E két esemény különleges aktualitást adott SCHWING JÓZSEF Pécs történeti elnevezéseit vizsgáló, német (Die Namen der Stadt Pécs. Neuhofen, 2009) és magyar nyelven is megjelent monográfiájának.